ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ – Α. ΕΥΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ –
Κ. ΚΟΠΑΝΙΑ – Ε. ΠΟΥΠΑΚΗ – Α. ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΑΡΧΑΙΑ ΛΑΤΟΜΕΙΑ ΣΤΗ «ΓΥΝΑΙΚΑ» ΚΑΙ ΣΤΟ ΠΛΑΤΥΒΟΥΝΙ ΤΑΥΓΕΤΟΥ

(Ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Πρακτικῶν Β΄ Τοπικοῦ Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν» (2004), Τόμος Α΄, σσ. 109-132)

ΑΘΗΝΑΙ 2006

Γ. ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ - Α. ΕΥΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ -
Κ. ΚΟΠΑΝΙΑΣ - Ε. ΠΟΥΠΑΚΗ -
Α. ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ*

ΑΡΧΑΙΑ ΛΑΤΟΜΕΙΑ ΣΤΗ «ΓΥΝΑΙΚΑ» ΚΑΙ ΣΤΟ ΠΛΑΤΥΒΟΥΝΙ ΤΑΥΓΕΤΟΥ

Ἐδῶ καὶ δύο χρόνια ἐρευνητικὴ ὁμάδα τοῦ Τομέα Ἀρχαιολογίας καὶ Ἱστορίας τῆς Τέχνης τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθήνας μὲ χρηματοδότηση τοῦ Εἰδικοῦ Λογαριασμοῦ Ἔρευνας τοῦ ἴδιου Πανεπιστημίου καταγράφει ἠλεκτρονικὰ τὰ μέχρι τώρα γνωστὰ ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄγνωστα στὴν ἔρευνα ἀρχαῖα λατομεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Στόχος εἶναι ἡ δημιουργία μίας τράπεζας δεδομένων ἢ ἑνὸς καταλόγου —corpus—, ποὺ θὰ συμπεριλαμβάνη τὸ σύνολο τῶν ἀρχαίων λατομείων μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ εἶναι γνωστὰ γιὰ αὐτά, ὅπως ἡ ἀκριβὴς γεωγραφική τους θέση μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Παγκόσμιου Γεωδαιτικοῦ Συστήματος Ἐντοπισμοῦ (GPS), τὸ εἶδος τοῦ λίθου ποὺ ἐξωρυσσόταν σὲ αὐτά, ἡ ἐποχὴ λειτουργίας καὶ ἐκμεταλλεύσεώς τους, μὲ ἄλλα λόγια ἡ χρονολόγησή τους, οἱ πιθανὲς χρήσεις τοῦ ἐξορυσσόμενου λίθου καὶ οἱ τόποι χρήσεώς του, τέλος ἡ ὑπάρχουσα βιβλιογραφία. Μέχρι στιγμῆς στὴν τράπεζα δεδομένων τῆς ὁμάδας ἔχουν καταγραφῆ μὲ σχετικὴ πληρότητα 215 θέσεις ἀρχαίας λατομήσεως. Ἀπὸ αὐτές, τὴν μεγαλύτερη πληρότητα καταγραφῆς δεδομένων διεκδικοῦν τὰ λατομεῖα τῆς Κῶ, τῶν Κυθήρων καὶ τῆς Λακωνίας.

Ἡ σημασία τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων λίθων καὶ τῶν λατομείων στὰ ὁποῖα αὐτοὶ ἐξωρύσσονταν, γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἱστορία τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἶναι προφανής, καθόσον συναφὴς μὲ αὐτὴν εἶναι ἡ μελέτη τῶν ἐμπορικῶν ὁδῶν διακινήσεως τῶν λίθων καὶ τῶν σχέσεων καὶ ποὺ μποροῦν νὰ διαπιστωθοῦν μὲ βάση τὴν ἐξαγωγὴ τῶν λίθων, ἀνάμεσα στοὺς τόπους ἐξορύξεως ἀφ' ἑνὸς καὶ στοὺς τό-

---

* Τὸ κείμενο συντάχθηκε ἀπὸ τὴν Γεωργία Κοκκοροῦ-Ἀλευρᾶ.

πους ἐξαγωγῆς καὶ τελικῆς χρήσεως τῶν λατομημένων ὄγκων ἢ καὶ τῶν ἑτοιμοπαράδοτων προϊόντων, καλλιτεχνικῶν καὶ μή, ἀφ' ἑτέρου. Ἡ μελέτη τῶν λατομείων τοῦ Ταϋγέτου συμβάλλει εἰδικώτερα στὴ διερεύνηση τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ τῶν τεχνικῶν-καλλιτεχνικῶν δυνατοτήτων τῶν κατοίκων τῆς Λακωνικῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Ὅπως εἶναι γνωστό, στὸν Ταῦγετο, καὶ ἰδιαίτερα στὴν περιοχὴ τῆς Μάνης, ἔχουν ἐντοπιστῆ ἀπὸ παλαιὰ λατομεῖα μαρμάρου, τοῦ ἐρυθρωποῦ ταινάρειου μαρμάρου ἢ rosso antico ποὺ χρησιμοποιήθηκε εὐρύτατα κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ ἐποχὴ καὶ στὴν ἴδια τὴν Ρώμη. Ἐπίσης εἶναι πάρα πολὺ γνωστὸς ὁ πρασινωπὸς πορφυρίτης λίθος τῶν Κροκεῶν, ὁ γνωστὸς καὶ ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες πηγὲς «*κροκεάτης λίθος*» ἢ «*Lapis Lacedaemonius*», ποὺ καὶ αὐτὸς ἔχαιρε ἰδιαίτερης ἐκτιμήσεως κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ρωμαιοκρατίας[1]. Λιγώτερο γνωστὰ εἶναι τὰ δύο λατομεῖα μαρμάρου τοῦ Ταϋγέτου, ποὺ θὰ παρουσιάσουμε στὴ συνέχεια καὶ τὰ ὁποῖα πιθανὸν λειτουργοῦσαν ἤδη σὲ πρωιμώτερους χρόνους παρέχοντας τὸ γκριζωπὸ μάρμαρο τῆς ἀρχαϊκῆς, κλασικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς λακωνικῆς γλυπτικῆς.

Στὸν Ταῦγετο, δυτικὰ τοῦ σύγχρονου χωριοῦ «Γορᾶνοι», καὶ συγκεκριμένα στὴ νότια παρειὰ τοῦ ὑψώματος Ἅη-Λιᾶς, στὴν θέση «*Γυναίκα*», εἶναι ὁρατὰ ἀπὸ μακριὰ μέτωπα ἐξορύξεως ἑνὸς ἀρχαίου λατομείου (**εἰκ. 1, 2**). Τὸ λατομεῖο, ἂν καὶ ἦταν γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ἤδη τοῦ 20ου αἰώνα, δὲν ἔχει δημοσιευθῆ ποτὲ συστηματικά[2]. Πρόκειται γιὰ

---

1. Γιὰ τὰ λατομεῖα αὐτὰ ὑπάρχει πλουσιώτατη βιβλιογραφία: RE III A (Stuttgart 1929) 1333, 1347, Sparta (F. Bölte) καὶ πρόσφατα: W. Cavanagh – J. Crouwel – R. W. V. Catling – G. Shipley, The Laconian Survey vol. I, BSA Suppl. vol. 26 (London 2002) 334 (λατομεῖα Ταινάρου). Οἱ ἴδιοι, The Laconian Survey vol. II, BSA Suppl. vol. 27 (London 1996) 295 JJ 121 (λατομεῖα Κροκεῶν) καὶ 306 LL 206, LL 282 (λατομεῖα Ταινάρου). Μ. Μόσχου - Στ. Ραυτοπούλου – Θ. Χατζηθεοδώρου, «Λίθος ἐρυθρός, ταινάριος. Τὰ ἀρχαῖα λατομεῖα στὸν Προφήτη Ἠλία Δημαρίστικων Μάνης καὶ ἡ περιοχή τους, Ἀρχαιολ. Δελτ. 53, 1998 (Ἀθήνα 2002) 267-288, μὲ παλαιότερη βιβλιογραφία.

2. Παναγιώτη Χ. Δούκα, Ἡ Σπάρτη διὰ μέσου τῶν αἰώνων (Ν. Ὑόρκη 1922) 18. RE III A (Stuttgart 1929) 1333, 1347, Sparta (F. Bölte). A. Philippson, Die griechischen Landschaften: eine Landeskunde. Der Peloponnes 2. Der Westen und Süden der Halbinsel (Frankfurt am Main 1959) 426-427. A. Dworakowska, Starozytne kamieniolomy Peloponezu. Materialy do inwentaryzacjc, Archeologia Rocznik Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej

πολὺ ψηλά, κατακόρυφα μέτωπα ἐξορύξεως, ποὺ ἐκτείνονται σὲ μῆκος τετρακοσίων περίπου μέτρων (**εἰκ. 3**) καὶ ἔχουν στὸ κεντρικὸ τουλάχιστον μέτωπο ὕψος περίπου εἴκοσι μέτρα. Στὸ μέτωπο αὐτὸ (**εἰκ. 4**) ποὺ ἔχει πλάτος 4,25 μ., σχηματίζεται ἕνα εἶδος κόγχης ἀπὸ τὴν ἐξόρυξη τοῦ λίθου, βάθους 90 ἑκατοστῶν, καὶ μπροστά της «*πάγκος*» πλ. 73 ἑκ. Ἡ ἀριστερὴ ὡς πρὸς τὸν θεατὴ παρειὰ τῆς «*κόγχης*» ἔχει πλάτος 70 ἑκ. καὶ ἡ ἀριστερὴ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ μετώπου πλ. 1,25 μ. Στὴν ἐπιφάνεια τοῦ μετώπου, ποὺ καλύπτεται ἀπὸ ἴχνη ἐργαλείων ἀρχαίας λατομήσεως, ὑπάρχουν χαραγμένα καὶ σύγχρονα ὀνόματα (π.χ. Λ Η ΤΕΚΟΣΗΣ), ἐνῶ σὲ ἕνα ἐγκάρσιο πρὸς τὸ κεντρικὸ μέτωπο ὕψους 3 μέτρων, ὑπάρχουν ἐγχάρακτα σημεῖα, τρεῖς παράλληλες μεταξύ τους κατακόρυφες γραμμοῦλες καὶ ἕνας σταυρὸς δίπλα- «III +» (**εἰκ. 5**). Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ σημεῖα μετρήσεως[3].

Στὸ λατομεῖο αὐτὸ ἐξωρυσσόταν ἕνα πολὺ σκοῦρο γκρίζο μάρμαρο, πιὸ σκοτεινὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν λατομείων τοῦ Πλατυβουνιοῦ πάνω ἀπὸ τὸ χωριὸ «Ἀνώγεια», γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ μιλήσουμε στὴν συνέχεια.

Σὲ ὅλα τὰ μέτωπα τοῦ λατομείου εἶναι ἐμφανῆ ἴχνη ἀρχαίας ἐξορύξεως, δηλαδὴ ἐλαφρὰ καμπῦλες, παράλληλες μεταξύ τους αὐλακώσεις, ποὺ ὀφείλονται στὴν χρήση ἑνὸς λατομικοῦ ἐργαλείου, τοῦ τύκου τῶν ἀρχαίων. Τὰ ἴχνη αὐτὰ χρονολογοῦνται ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς ἐρευνητὲς σὲ χρόνους ρωμαϊκοὺς καὶ χριστιανικούς[4]. Στὸ ἐγκάρσιο μέτωπο

Akademii, 20, 1969, 20-21 ἀρ. 51. F. A. Cooper, The Quarries of Mount Taygetos in the Peloponnesos, Greece, στο: N. Herz – M. Waelkens, Classical Marble: Geochemistry, Technology, Trade (Dordrecht 1988) 72. W. Cavanagh – J. Crouwel – R. W. V. Catling – G. Shipley, ὅ.π. The Laconian Survey vol. II, 294, HH 115. O. Palagia, Seven Pilasters of Herakles from Sparta, στό: S. Walker – A. Cameron (ἐπιμ.), the Greek Renaissance in the Roman Empire, Instit. Of Class. Stud. Suppl. 55 (London 1986) 122, πίν. 47, εἰκ. 8.

3. Βλ. παρόμοια ἐγχάρακτα σημεῖα (τέσσερα γραμμίδια) σὲ λατομημένο ὄγκο ἀπὸ τὸ λατομεῖο τοῦ Δοκιμίου: J. B. Ward - Perkins, 'The Roman System in Operation' στό: H. Dodge - B. Ward - Perkins (ἐπιμ.), *Marble in Antiquity. Collected Papers of J.B. Ward-Perkins*, Archaeological Monographs of the British School at Rome, No. 6, 1992, σελ. 28, εἰκ. 15. Α. Ν. Τσαραβόπουλος, «Κηθυραϊκά», Ηορος 14-16 (2002-2003), σελ. 207-208, πίν. 51, 2.

4. T. Koželj – M. Wurch-Koželj, New Traces d' Extraction à Thasos de l' Antiquité à nos Jours, στό: Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη – A. Müller – Στ. Παπαδόπουλος (ἐπιμ.) «Θάσος. Πρῶτες Ὕλες καὶ Τεχνολογία ἀπὸ τοὺς Προϊστορικοὺς Χρόνους ἕως Σήμερα». Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συνεδρίου. Λιμενάρια Θά-

μὲ τὰ ἴχνη τῆς μετρήσεως ποὺ ἀναφέραμε ὡστόσο, καὶ εἰδικώτερα στὸ δυτικό του ἄκρο, διασώζεται καὶ σειρὰ ὀπῶν σὲ κατακόρυφη φορὰ — τεχνικὴ pointille— ποὺ πιθανὸν ξεκινᾶ ἤδη τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχή[5]. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀνάλυση μὲ τὴν ἰσοτοπικὴ μέθοδο δειγμάτων τοῦ γκρίζου μαρμάρου ποὺ ἐξωρυσσόταν στὸ λατομεῖο αὐτὸ καθὼς καὶ δειγμάτων μαρμάρου ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἀρχαϊκὰ περιρραντήρια τοῦ 7ου αἰ. π.Χ., ὡδήγησε τὴν Jane Burr Carter στὴν ὑπόθεση ὅτι ἀπὸ τὴ «Γυναίκα» προερχόταν τὸ γκρίζο μάρμαρο ὅλων τῶν ἀρχαϊκῶν περιρραντηρίων[6] καὶ στὴν ἀπόδοσή τους στὸ λακωνικὸ ἐργαστήριο γλυπτικῆς παρὰ τὶς τεχνοτροπικὲς διαφορὲς ποὺ εἶναι ἐμφανεῖς μεταξύ τους[7]. Πρέπει ὡστόσο νὰ σημειωθῆ ὅτι οἱ ἀναλύσεις μαρμάρου μὲ σύγχρονες μεθόδους τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ὅπως εἶναι οἱ χημικὲς ἀναλύσεις, οἱ ἀναλύσεις μὲ τὴν ἰσοτοπικὴ μέθοδο ἢ μὲ τὸ συντονισμὸ τῆς ἠλεκτρονικῆς στροφορμῆς, δὲν μποροῦν ἀκόμη δυστυχῶς νὰ ἐγγυηθοῦν πάντοτε γιὰ τὴν προέλευση

σου, 26-29.9.1995, 55, εἰκ. 8: ἴχνη ρωμαϊκῆς περιόδου καὶ M. Waelkens – P. de Paepe – L. Moens, Patterns of Extraction and Production in the White Marble Quarries of the Mediterranean: History, Present Problems and Prospects στό: J. Clayton Fant (ἐπιμ.), Ancient Marble Quarrying and Trade (Oxford 1998) 95-102. Πρβλ. ἴχνη εἰκ. 4 μὲ εἰκ. 10 τοῦ παραπάνω ἄρθρου, στὰ λατομεῖα τοῦ Δοκιμίου ποὺ ἀνήκουν στὴ βυζαντινὴ περίοδο (τεχνικὴ a festoni).

5. M. Waelkens – P. de Paepe – L. Moens, ὅ.π. 106. Τῶν ἰδίων στό: *Marble: Art Historical and Scientific Perspectives on Ancient Sculpture. Papers delivered at a Symposium organized by the Departments of Antiquities Conservation, held at the J. Paul Getty Museum, April 28-30, 1988 Malibu*, California 1990, σελ. 64-65, Γ. Κοκκοροῦ-Ἀλευρᾶ, Τὰ ἀρχαῖα Λατομεῖα μαρμάρου τῆς Νάξου, *ΑΕ* 131, 1992, σελ. 115, J. B. Ward-Perkins, "Materials, Quarries and Transportation", στό: H. Dodge – B. Ward – Perkins (ἐπιμ.), *Marble in Antiquity. Collected Papers of J.B. Ward-Perkins*, Archaeological Monographs of the British School at Rome, No. 6, 1992, σελ. 19, εἰκ. 9.

6. J. Burr Carter, Isotopic Analysis of Seventh Century B. C. Perirrhanteria, στό: N. Herz – M. Waelkens (ἐπιμ.), Classical Marble: Geochemistry, Technology, Trade (Dordrecht 1988) 418-431, ἰδιαίτ. 424-425.

7. G. Kokkorou-Alevras, Neue archaische Skulpturen im Archäeologischen Museum von Rhodos, στό: H. Kyrieleis (ἐπιμ.) Archaische und Klassische Griechische Plastik I (Mainz am Rhein 1986) 81-82 μὲ παλαιότερη βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης M. Sturgeon, Isthmia IV, Sculpture I: 1952-1967 (Princeton N. J. 1987) 52-53. X. Arapojanni, Ein archaisches Perirrhanterion aus Phigalia, AM 111, 1996, 77.

τῶν λίθων ἀπὸ συγκεκριμένη περιοχή, καθὼς κάποια δεδομένα τῶν ἀναλύσεων εἶναι κοινὰ σὲ διάφορες περιοχὲς ἐξορύξεως καὶ ἀλληλοεπικαλύπτονται[8]. Συνεπῶς, ἡ πιθανότητα νὰ λειτουργοῦσε τὸ λατομεῖο στὴ «Γυναίκα» ἤδη κατὰ τοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνους, 7ο καὶ 6ο αἰ. π.Χ., πρέπει νὰ παραμείνη πρὸς τὸ παρὸν μία σοβαρὴ ἀλλὰ ὄχι ἀπόλυτα ἀσφαλὴς ὑπόθεση. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ λατομεῖο λειτουργοῦσε μόνο κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς καὶ ἴσως καὶ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἴχνη λατομήσεως, καὶ ὄχι πρωιμώτερα. Εἶναι δηλαδὴ πολὺ πιθανὸν κατὰ τὴν συνεχῆ λειτουργία ἑνὸς λατομείου ἴχνη λατομήσεως μεταγενέστερων χρόνων νὰ ἐξαφάνισαν ἴχνη προγενέστερης ἐποχῆς. Ἐξ ἄλλου, δὲν ἔχουν γίνει ἀκόμη ἀναλύσεις ποὺ νὰ ὑποδεικνύουν σὲ ποιὰ ἄλλα ἀρχαῖα μνημεῖα ἀρχιτεκτονικῆς ἢ γλυπτικῆς χρησιμοποιήθηκε πιθανὸν τὸ γκρίζο σκληρὸ μάρμαρο τῆς «Γυναίκας»[9]. Μελλοντικὴ ἔρευνα ἐλπίζουμε νὰ καλύψη αὐτὸ τὸ ζητούμενο. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ μεγάλου μήκους ἔκταση τοῦ λατομείου καὶ οἱ ὄγκοι λατύπης ποὺ κατρακύλησαν στὴν πλαγιὰ καὶ ποὺ ἀποτελοῦν μία πρώτη σαφῆ ἔνδειξη γιὰ τὴν λειτουργία λατομείου στὴν θέση «Γυναίκα», δείχνουν ἔντονη καὶ μακροχρόνια ἐξόρυξη.

Μὲ μεγαλύτερη ἀσφάλεια μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν τὰ λατομεῖα, ὅταν βρεθοῦν σὲ αὐτὰ κεραμικὴ ἢ ἡμίεργα, γλυπτά. Ὁ Παναγιώτης Δούκας στὸ βιβλίο του «Ἡ Σπάρτη διὰ μέσου τῶν αἰώνων» (Ν. Ὑόρκη 1922) ἀναφέρει τὴν ὕπαρξη ἡμίεργων κιόνων καὶ κιονοκράνων στὸ λατομεῖο ποὺ βρίσκεται σὲ ἀπόσταση μισῆς ὥρας δυτικὰ τῶν Γοράνων[10] —προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸ λατομεῖο τῆς «Γυναίκας», ὅπου ὅμως σήμερα δὲν ὑπάρχουν πλέον αὐτὰ τὰ ἡμίεργα γλυπτὰ ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα ἡμίεργο ἀρχιτεκτονικὸ μέλος, πιθανὸν κορινθιακὸ κιονόκρανο (**εἰκ. 6**), μὲ πλάτος 70 ἑκ., ὕψος 45 ἑκ. καὶ διάμετρο 56 ἑκ. Δυστυχῶς τὸ στάδιο λαξεύσεώς του δὲν ἐπιτρέπει ἀκριβὴ χρονολόγηση, ἐνῶ ἐπὶ πλέον, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ χρήση αὐτοῦ τοῦ τύπου κιονοκράνου καθιερώνεται ἤδη ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ συνεχίζεται ὡς καὶ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους. Σώζεται ἐπίσης κατὰ χώραν καὶ μία ἡμίεργη λιθόπλινθος (**εἰκ. 6**).

---

8. Burr Carter, ὅ.π., (σημ. 6), 424.

9. Βλ. καὶ Palagia, ὅ.π., σημ. 2. Πάντως στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Σπάρτης διαπιστώνονται δύο εἴδη φαιοῦ μαρμάρου στὰ ἀρχαϊκὰ γλυπτά, τὸ σκοτεινότερο ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ μποροῦσε νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ λατομεῖο στὴν «Γυναίκα».

10. Ὅ.π., σημ. 2.

Τὸ ἄλλο, πολὺ μεγάλο σὲ ἔκταση ἀρχαῖο λατομεῖο τοῦ Ταϋγέτου βρίσκεται στὶς παρειὲς τοῦ βουνοῦ «*Πλατυβούνι*» ἀνάμεσα στὴν Σοχὰ καὶ στὰ Ἀνώγεια (εἰκ. 1). Στὰ λατομεῖα αὐτά, ποὺ εἶναι γνωστὰ στὴν ἔρευνα ἀπὸ καιρὸ ὡς «*Λατομεῖα τῆς Σοχᾶς*», φθάνει κανεὶς σήμερα συνεχίζοντας τὴν διαδρομὴ μετὰ τὸν οἰκισμὸ τοῦ Σωτήρα πρὸς βορρᾶν, μέχρι ἐκεῖ ποὺ σταματᾶ ὁ χωματόδρομος. Μολονότι εἶχαν ἐντοπισθῆ ἀπὸ παλαιὰ[11] καὶ γίνονταν σποραδικὰ ἀναφορὲς σὲ αὐτὰ ὡς πηγῆς μαρμάρου[12], παρουσιάστηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴν Jaqueline Christien καὶ Mario della Santa μὲ σύντομη περιγραφὴ καὶ μερικὲς φωτογραφίες στὸ 6ο Διεθνὲς Συνέδριο τῶν Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν τὸ 2000[13]. Οἱ ἐρευνητὲς αὐτοὶ παραπέμπουν στὸν Frederick A. Cooper, ποὺ ἀναφέρθηκε πολὺ σύντομα σὲ μελέτη του τὸ 1988, καὶ σὲ αὐτὰ τὰ λατομεῖα[14]. Μάλιστα, σὲ ὑποσημείωσή τους ἀναφέρονται σὲ ἕνα λατομεῖο τῆς ἴδιας περιοχῆς ποὺ χρονολογεῖται στοὺς κλασικοὺς χρόνους καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἀντλήθηκε τὸ ὑλικὸ γιὰ τὰ γλυπτὰ τοῦ Ἐλευσινίου καὶ τῶν Ἀμυκλῶν[15]. Πρόκειται γιὰ δύο ἱερά, ἡ λατρεία τῶν ὁποίων, ὡς γνωστόν, ἀνάγεται τουλάχιστον στὸν 7ο αἰ. π.Χ.[16] Ὡστόσο κατὰ τὴν ἔρευνά μας δὲν ἐντοπίσαμε μέτωπο λαξεύσεως ποὺ νὰ μπορῆ νὰ ἀναχθῆ μὲ βεβαιότητα στὴν κλασικὴ ἐποχή, ἂν καὶ ἡ θέση 21 τοῦ χάρτη μας (εἰκ. 7) σώζει ἴχνη σφηνῶν, ποὺ μοιάζουν παλαιότερα τῶν ἄλλων (εἰκ. 8). Ἐπὶ πλέον, οἱ Jaqueline Christien καὶ Mario della Santa ταυτίζουν τὴν

---

11. Κ. Ρωμαίου, Πρακτικὰ 1909, 295. RE III A (1929) 1347, Sparta (F. Bölte). Dworakowska, ὅ.π. (σημ. 2) 20, 1969, 29-30 ἀρ. 50. W. Cavanagh – J. Crouwel – R. W. V. Catling – G. Shipley, The Laconian Survey vol. II, BSA Suppl. vol. 26 (London 1996) 261, HH 265 (white marble quarry).

12. Ζ. Μπόνια, Γλυπτὰ ἀπὸ τὶς Αἰγιὲς Λακωνίας, στό: O. Palagia – W. Coulson (ἐπιμ.), Sculpture from Arcadia and Laconia (Oxford 1993) 185 σημ. 30.

13. J. Christien – M. della Santa, Pausanias and Strabon: La Route du Taygete et les Carrieres de Marbre Laconien στό: Πρακτικὰ τοῦ ΣΤ΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν (Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000) Τόμ. Β΄ (Ἀθῆναι 2001-2002) 212-214.

14. Cooper, ὅ.π. (σημ. 2) 72.

15. Cooper, ὅ.π. καὶ Christien - de la Santa, ὅ.π. (σημ. 13) 212 σημ. 25.

16. Γιὰ τὴ λατρεία στὸ Ἀμυκλαῖον καὶ στὸ Ἐλευσίνιον, ποὺ ἔχει ἐντοπισθῆ στὰ «*Καλύβια τῆς Σοχᾶς*» βλ. K. M. Stibbe, Drei uralte Heiligtümmer: Menelaion, Amyklaion und Eleusinion, στό: "Das andere Sparta" (Mainz am Rhein 1996) 49-68 μὲ παλαιότερη βιβλιογραφία.

θέση τῶν λατομείων στὸ Πλατυβούνι μὲ τὰ ἀρχαῖα *Ἄρπλεια*, ποὺ ἀναφέρει ὁ Παυσανίας[17], καὶ ὅπου πρέπει, κατὰ τὴν γνώμη τους, νὰ βρίσκονταν τὰ λατομεῖα, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸ Στράβωνα[18], ἀνοίχτηκαν σὲ νεώτερους χρόνους ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ Ταινάρου γιὰ νὰ καλύψουν τὶς ἀνάγκες τῶν Ρωμαίων γιὰ πολυτελεῖς κατασκευές. Δεδομένου ὅτι ὁ Στράβων ἔζησε ἀνάμεσα στὸ 64/63 π.Χ. καὶ 23 μ.Χ., προκύπτει ὅτι τὰ λατομεῖα στὸ Πλατυβούνι, ἐὰν πράγματι ὁ Στράβων ἀναφέρεται σὲ αὐτά, θὰ ἄρχισαν νὰ λειτουργοῦν γύρω στὰ τέλη τοῦ 2ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Ὡστόσο, στὸν Ταΰγετο ἔχουν ἐντοπιστῆ καὶ ἄλλα λατομεῖα γκρίζου μαρμάρου, ὅπως τὸ λατομεῖο τῆς «Γυναίκας» ποὺ παρουσιάσθηκε παραπάνω, ὁπότε δὲν ἔχουμε καμμία βεβαιότητα γιὰ τὸ ἂν πράγματι ἡ ἀναφορὰ τοῦ γεωγράφου Στράβωνα ἀφορᾶ σὲ αὐτά.

Στὴν ἀνατολικὴ κλιτὺ τοῦ βορειότερου ὑψώματος τοῦ Πλατυβουνιοῦ καὶ κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν κορυφὴ «Ἅγ. Κωνσταντίνος», διακρίνονται ἀπὸ μακριὰ οἱ σωροὶ τῆς λατύπης ποὺ ὑποδεικνύουν τὴν ὕπαρξη μετώπων ἐξορύξεως (εἰκ. 9). Πράγματι, στὴν κλιτὺ αὐτὴ καὶ εἰδικώτερα στὶς θέσεις «*Σφεντάμια*» καὶ «*Μεγάλη Γούβα*», ἡ συστηματικὴ ἐπιτόπια ἔρευνα τῆς ὁμάδας μας σὲ πέντε συνολικὰ ἐπισκέψεις ἐπέτρεψε τὴν καταγραφὴ δεκαοκτὼ θέσεων (1-17 καὶ 20) ἐξορύξεως (εἰκ. 7). Ἐπίσης, δυτικώτερα, στὸ συνεχόμενο ὕψωμα τοῦ Πλατυβουνιοῦ, ἐντοπίσθηκαν τέσσερις ἀκόμη θέσεις ἐξορύξεως (18-19, 21-22), μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες, στὴν θέση «*Πελέκια*» (18), εἶναι πολὺ σημαντικὴ καὶ μεγάλη, ἀκριβῶς στὸ σημεῖο ποὺ σήμερα βρίσκεται ἡ στάνη τῶν ἀδελφῶν Τσέτσεκα, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὴν καλωσύνη νὰ μᾶς βοηθήσουν μὲ τὶς γνώσεις ποὺ διαθέτουν γιὰ τὴν περιοχή, στὴν ἔρευνα τῶν λατομείων (εἰκ. 10, 11).

Ἀπὸ τοὺς Jaqueline Christien καὶ Mario della Santa ποὺ πρωτοδημοσίευσαν τὰ λατομεῖα στὴν Σοχᾶ γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴν ὁδὸ λιθαγωγίας[19], ποὺ εἶχε κατασκευαστῆ στὴν ἀρχαιότητα γιὰ νὰ μεταφέρωνται

---

17. Παυσανίας III, 20, 7: «*μετὰ δὲ τὸ Δέρειον σταδίους προελθόντι ὡς εἴκοσιν ἔστιν Ἄρπλεια καθήκοντα τοῦ πεδίου*».

18. VIII 5,7: «*...νεωστὶ δὲ καὶ ἐν τῷ Ταϋγέτῳ μέταλλον ἀνέῳξαν τινὲς εὐμέγεθες, χορηγὸν ἔχοντες τὴν τῶν Ρωμαίων πολυτέλειαν*».

19. Πρβλ. μὲ μονοπάτι λατομείου (ὁδὸ καταβιβάσεως) στὸ Πυλὶ τῆς Κῶ: Ach. Chatzikonstantinou – Eir. Poupaki, "The Extraction of Travertine in Antiquity on the Island of Cos, Dodecanese, Greece", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, vol. 2, no. 2, 2002, 62, εἰκ. 4, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

οἱ ὄγκοι τοῦ μαρμάρου καὶ τὰ ἡμιτελῆ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ γλυπτὰ στοὺς τόπους προορισμοῦ τους, εἴτε μὲ τὴν χρήση «χελωνῶν» —εἶδος σχεδίας μὲ τροχοὺς— καὶ ἄλλων μηχανημάτων, εἴτε κυρίως μὲ τὴν χρήση τροχήλατων ἁμαξῶν ποὺ θὰ ἔσερναν ἀρκετὰ βόδια[20] (εἰκ. 12). Ὁ ἀρχαῖος δρόμος σώζεται ἀρκετὰ καλά, καὶ σὲ ὡρισμένα σημεῖα του εἶναι ἐμφανέστατες οἱ ἁρματοτροχιὲς (εἰκ. 13) πλ. 10 καὶ βάθους 6 ἑκ. Μάλιστα, στὰ βορειοανατολικὰ τοῦ νοτιώτερου ὑψώματος τοῦ Πλατυβουνιοῦ διακρίνονται χωρὶς διακοπὴ σὲ μῆκος 5,60 περίπου μ. Τὸ πλάτος ἀνάμεσά τους εἶναι 1,30 μ. ἐνῶ τὸ συνολικὸ πλάτος τοῦ δρόμου σὲ σημεῖα του ποὺ σώζονται καλὰ μετρήθηκε στὰ 2,50 μ. Ὁ δρόμος αὐτὸς κατέβαινε ὡς τὴν πεδιάδα, πάνω ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀνώγεια, ἀπὸ ὅπου ἡ μεταφορὰ γινόταν πιθανὸν ὁδικῶς μέχρι τὴν θάλασσα (εἰκ. 7). Μία διακλάδωση αὐτοῦ τοῦ δρόμου στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ νοτιώτερου πρόβουνου τοῦ Πλατυβουνιοῦ εἶναι στενότερη (εἰκ. 7)· πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ λιθόστρωτο μονοπάτι, ποὺ προφανῶς ἐξυπηρετοῦσε μόνο τοὺς πεζούς, ποὺ κατευθύνονταν βορειότερα ἀπὸ τὰ σημερινὰ Ἀνώγεια. Μικρότεροι δρόμοι θὰ συνέδεαν τὰ διάφορα μέτωπα τοῦ λατομείου μεταξύ τους καὶ μὲ τὸν κεντρικὸ δρόμο.

Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχουν ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις γιὰ ὁδὸ ποὺ διὰ μέσου ἴσως τῆς ἀρχαίας γέφυρας τοῦ Ξηροκαμπίου θὰ ὁδηγοῦσε εἴτε στὸ Γύθειο, εἴτε στὴν Καρδαμύλη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διὰ θαλάσσης στὴν ἰταλικὴ χερσόνησο, ὅπως ἔχει ἐπανειλημμένα ὑποτεθῆ[21]. Ὁ ἀρχαῖος αὐτὸς δρόμος

---

20. Γενικὰ γιὰ τὴν μεταφορὰ τῶν μελῶν ἀπὰ τὰ ἐργοτάξια στὰ λατομεῖα, βλ. Ἀν. Ὀρλάνδου, *Τὰ ὑλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, Ἀθήνα 1994 (2η ἔκδ.), 88-98, G. Raepset, 'Transport de tambours de colonnes du Pentélique à Eleusis au IVe siècle avant notre ère', *L' Antiquité Classique* 53, 1984, 101-136, τοῦ ἰδίου, 'La transportation des pierres en Grèce Ancienne', στό: L. Demeyer (ἐπιμ.), *Marbres Helleniques. De la carrière au Chef d'Oeuvre, Rijksuniversiteit te Gent, Seminaire voor Griekse Archaeologie*, Credit Communal de Belgique, 1987, D. Vanhove, 'À propos d' un chariot servant à transporter du marbre', *L' Antiquité Classique* 56, 1987, 284-289. Πάντως ἐκτενῶς στὶς μεθόδους μεταφορᾶς ἀναφέρονται ὁ Ἥρων ὁ Ἀλεξανδρεὺς (*Μηχανικὰ* III, 9, 220) καὶ ὁ Βιτρούβιος, ποὺ παραδίδει τὶς ἐφευρέσεις τοῦ Χερσίφρωνος σχετικὰ μὲ τὴν μεταφορὰ τῶν κιόνων τοῦ Ἀρτεμισίου τῆς Ἐφέσου (*De Architectura*, X 2, 11) καὶ τοῦ υἱοῦ του, Μεταγένους, (*De Architectura*, X 2, 12), καθὼς καὶ τοῦ Παιωνίου (X 2, 13-14).

21. RE, ὅ.π. (σημ. 1) 1343 (πρὸς Γύθειο). Ι. Γ. Ταϊφάκου, Ἡ Τοπογραφία τῆς Νότιου Κοίλης Λακεδαίμονος κατὰ τὴν περιήγησιν τοῦ Παυσανίου, Ἀργοναύτης 1, 1975, 55-56 (πρὸς Καρδαμύλη). H. J. Höper, Die Brücke von Xerokambion,

τῶν λατομείων τοῦ Πλατυβουνιοῦ, στὸ ἄλλο ἄκρο του περνοῦσε πίσω ἀπὸ τὸ Πλατυβούνι καὶ κάτω ἀπὸ τὸ Κάστρο τῆς Σοχᾶς γιὰ νὰ καταλήξη στὴν περιοχὴ τῶν Καλυβίων Σοχᾶς στὴν πεδιάδα[22].

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἔρευνά μας καὶ στὰ δύο λατομεῖα εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸν ἐντοπισμὸ ἡμίεργων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καθὼς καὶ γλυπτῶν.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πάρα πολλὲς λιθοπλίνθους ποὺ παρέμειναν κατὰ χώραν στὶς διάφορες θέσεις ἐξορύξεως, ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτο εἶναι καὶ τμῆμα πολὺ μεγάλου γείσου (εἰκ. 14) διαστάσεων 1,20x0,81x0,54 μ., ποὺ προωριζόταν γιὰ κάποιο μνημειῶδες κτίριο ἀλλὰ ἄγνωστο γιὰ ποιὸ λόγο παρέμεινε στὸ λατομεῖο. Τὸ ἀρχιτεκτονικὸ αὐτὸ μέλος ἔχουν ἤδη ἀπεικονίσει οἱ Jaqueline Christien καὶ Mario della Santa στὴ δημοσίευση ποὺ προαναφέρθηκε. Στὴν ἴδια εἰκόνα διακρίνεται σπόνδυλος λεπτοῦ ἀρράβδωτου κίονα σωζόμενου ὕψους 1,50 καὶ διαμ. 0,30 μ. ποὺ πρέπει νὰ προωριζόταν γιὰ μικρῶν διαστάσεων κτίριο, ἴσως περιστύλιο αἰθρίου, ἢ γιὰ οἰκοδόμημα ἄλλου τύπου παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς. Ἐντοπίσαμε ἐπίσης δύο ἀκόμη σφονδύλους παρόμοιων κιόνων σὲ διαφορετικὲς θέσεις (εἰκ. 15).

Τὸ ἐντυπωσιακώτερο ὅμως ἀπὸ τὰ εὑρήματά μας ἦταν στὴν θέση «*Πελέκια*», θέση 18, ἡμιτελὲς γλυπτό, πιθανὸν προτομὴ ρωμαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 16), στὴν ὁποία διακρίνονται καθαρὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου σὲ χονδροειδῆ ἀκόμη μορφὴ καὶ τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο θὰ τελείωνε τὸ τμῆμα τοῦ στήθους. Τὸ γλυπτὸ ἔχει συνολικὸ ὕψος 86 ἑκ., μέγ. πλ. 42 καὶ πάχος 25 ἑκ. Τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς εἶναι 19 ἑκ. καὶ τὸ πλάτος της 20 ἑκ. ἐνῶ τὸ ὕψος τῆς προτομῆς θὰ ἦταν 40 ἑκ. Ἀπὸ τὸ

Boreas 4, 1981, 97- 105: (πρὸς τὸ Γύθειο, τὴ συνδέει μάλιστα μὲ τὰ λατομεῖα τῆς Σοχᾶς, διότι δὲν ἐντόπισε ἴχνη ἄλλου λατομείου πλησιέστερα, καὶ τὴ χρονολογεῖ στὰ τέλη τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.). Οἱ P. Armstrong – W. G. Cavanagh – Gr. Shipley, Crossing the river: observations on routes and bridges in Laconia from the Archaic to Byzantine periods, BSA 87, 1992, 297 καὶ 305 X, χρονολογοῦν τὸ γεφύρι στὰ τέλη τοῦ 1ου π.Χ. μὲ ἀρχὲς 1ου μ.Χ., τὸ συνδέουν μὲ τὴν ὁδὸ ποὺ ὁδηγοῦσε ἀπὸ τὴ Σπάρτη στὸ Γύθειο καθὼς καὶ μὲ τὰ λατομεῖα Γοράνων. Βλ. καὶ Cavanagh – Crouwel – Catling – Shipley, The Laconian Survey II, ὅ.π. (σημ. 1) 296. Ὡστόσο, σύμφωνα μὲ προφορικὴ πληροφόρηση ποὺ εἴχαμε ἀπὸ τὸν συνάδελφο κ. Γ. Πίκουλα, συστηματικὸ μελετητὴ τοῦ ὁδικοῦ δικτύου τῆς Πελοποννήσου, καὶ γιὰ τὴν ὁποία τὸν εὐχαριστοῦμε θερμά, κατὰ τὴν προσωπική του ἔρευνα δὲν διαπίστωσε ἴχνη τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ποὺ θὰ συνέδεε τὴ Σπάρτη μὲ τὸ Γύθειο, οὔτε καὶ ὁδοῦ πρὸς τὴν Καρδαμύλη ποὺ θὰ διερχόταν ἀπὸ τὴ γέφυρα τοῦ Ξηροκαμπίου.

22. Christien – de la Santa, ὅ.π. (σημ. 13) 212 καὶ χάρτη στὴ σελ. 104.

ὕψος ποὺ προβλεπόταν γιὰ τὴν ἀπόδοση τμήματος τοῦ πάνω κορμοῦ τῆς προτομῆς καὶ ἀπὸ τὸν μικρὸ ὄγκο λίθου γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς κόμης πιθανολογεῖται ἡ χρονολόγηση τοῦ γλυπτοῦ στὸν 1ο αἰώνα μ.Χ. Δυστυχῶς ἀγνοεῖται ἡ τύχη ἑνὸς ἄλλου γλυπτοῦ ἔργου, μίας «μαρμάρινης εἰκόνας» κατὰ τὸν κ. Ν. Τσέτσεκα. Πιθανώτατα θὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἕνα ἀνάγλυφο, ἴσως ἐπιτύμβιο, μὲ ἀπεικόνιση ἱματιοφόρου γυναικείας μορφῆς, ἀφοῦ πάντα κατὰ τὸν ἴδιο πληροφοριοδότη, ἡ μορφὴ ἔμοιαζε μὲ ἁγία. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ Λακωνικὴ παρήγαγε τὴν ἐποχὴ τῆς Ρωμαιοκρατίας ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα μὲ ἰδιαίτερο, λακωνικὸ στύλ, ὅπως ἄλλωστε συνέβαινε καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαϊκοὺς καὶ κλασικοὺς χρόνους[23].

Μὲ ὑπόδειξη τοῦ κ. Τσέτσεκα ἐντοπίσαμε ἐπίσης στὴν θέση «Πελέκια» ἡμίεργη μαρμάρινη λεκανίδα μὲ τρία σωζόμενα ὠτία —λαβὲς— (εἰκ. 17). Ἀρχικὰ θὰ ὑπῆρχαν τέσσερα ὠτία ἀλλὰ ἕνα τμῆμα τῆς λεκανίδας ἔχει δυστυχῶς σπάσει. Ἡ λεκανίδα ἔχει ἐσωτερικὴ διάμετρο 48, βάθος 8,5 καὶ πλάτος ἀπὸ λαβὴ σὲ λαβὴ 65 ἑκ. Στὸ ἐσωτερικό της, ἡ λάξευση τοῦ ὁποίου ἔχει ὁλοκληρωθῆ, διακρίνονται τὰ ἴχνη τοῦ ἐργαλείου μὲ τὸ ὁποῖο ἔγινε ἡ λείανση τῆς ἐπιφάνειάς της. Εἶναι ἴχνη ἀπὸ λεπτὴ ὀδοντωτὴ γλῶσσα, ντισιλίδικο, ὅπως ὀνομάζεται σήμερα ἀπὸ τοὺς λιθοξόους. Ἀντίθετα, τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου, ποὺ ἔχει πλάτος 3-4 ἑκ., εἶναι τελείως λειασμένο, χωρὶς ἴχνη τοῦ ἐργαλείου. Στὴν ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια τοῦ μαρμάρινου ὄγκου ποὺ δὲν εἶχε ἀπολαξευθῆ ὅταν ἐγκαταλείφθηκε τὸ ἀγγεῖο, διακρίνονται τὰ πιὸ χοντρὰ ἴχνη τοῦ βελονιοῦ μὲ τὸ ὁποῖο ἄρχιζε ἡ λάξευση τῶν γλυπτῶν. Αὐτοῦ τοῦ τύπου οἱ λεκανίδες εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο καὶ ἑξῆς[24]. Στὸ Μουσεῖο τῆς Σπάρτης καὶ τοῦ Γυθείου ἔχουν συγκεντρωθῆ πολλὰ μαρμάρινα ἀγγεῖα, ποὺ πιθανώτατα θὰ κατασκευάζονταν σὲ τοπικὰ ἐργαστήρια γιὰ νὰ καλύψουν ταφικές[25], λατρευτικὲς ἀλλὰ καὶ καθημερινὲς ἀνάγκες τῶν κατοίκων.

---

23. Β. Παπαευθυμίου, «Ἐπιτύμβιες Στῆλες τῶν Ἑλληνιστικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν Χρόνων τοῦ Μουσείου Σπάρτης» στὸ O. Palagia – W. Coulson, (ἐπιμ.), Sculpture from Arcadia and Laconia (Oxford 1993) 237-244. Πρβλ. ἰδιαίτερα τὴν προτομὴ μὲ τὴν ἐπιτύμβια στήλη τῆς εἰκ. 7. Στὸν ἴδιο χῶρο μὲ τὴν προτομὴ ὑπάρχει λιθόπλινθος μὲ πυκνὰ ἴχνη βελονιοῦ μὲ μέγ. μῆκος 140, πλ. 85 καὶ πάχος 60 ἑκ. ποὺ ἀσφαλῶς προωριζόταν γιὰ τὴν κατασκευὴ κάποιου μνημειώδους οἰκοδομήματος.

24. Πρβλ.: W. Déonna, "Le Mobilier delien", Exploration Archeologique de Délos 18 (Paris 1938) 110, B 3126, πίν. 44, εἰκ. 316.

25. Βλ. σχετικὰ ἀνακοίνωση Εἰρήνης Πουπάκη, «Μαρμάρινα τεφροδόχα

Ἕνα ἀκόμη σημαντικὸ λόγῳ τῆς σπανιότητάς του εὕρημα ἀποτελεῖ σιδερένια σφήνα ποὺ βρέθηκε στὸ χῶρο τῶν λατομείων καὶ μᾶς παραδόθηκε ἀπὸ τὸν κ. Τσέτσεκα. Εἶναι ἕνα χαρακτηριστικὸ ἐργαλεῖο (εἰκ. 18) ποὺ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴν ἀπόσπαση τοῦ ὄγκου τοῦ μαρμάρου ἀπὸ τὸ πέτρωμα ποὺ φαίνεται ὅμως δυστυχῶς νὰ ἀνήκη σὲ νεώτερους χρόνους, ἂν καὶ ἡ μορφή του εἶναι πανομοιότυπη μὲ ἐκείνη τῶν ἀρχαίων σφηνῶν[26].

Ἡ ὁμάδα μας προσπάθησε νὰ ἐρευνήση συστηματικώτερα, νὰ ὁρίση ἀκριβέστερα τὰ μέτωπα καὶ τὶς θέσεις τους στὸ χάρτη καὶ νὰ παρουσιάση διεξοδικώτερα τὰ λατομεῖα στὸ Πλατυβούνι, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τοὺς Jaqueline Christien καὶ Mario della Santa συνδέθηκαν μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀρχαίου θεάτρου τῆς Σπάρτης[27]. Ἂς σημειωθῆ ὅτι, σύμφωνα μὲ πληροφορία τους, καὶ ἄλλοι ἐρευνητές, ὅπως ὁ ἀνασκαφέας τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης Π. Θέμελης, θεωρεῖ ὡς πιθανὸ τόπο προελεύσεως τοῦ μαρμάρου ποὺ χρησιμοποιήθηκε στὴν λάξευση τῶν ρωμαϊκῶν κιόνων τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης, ἐπίσης τὰ λατομεῖα τοῦ Πλατυβουνιοῦ[28].

ἀγγεῖα στὸ Μουσεῖο Σπάρτης», στὸ Διεθνὲς Συνέδριο «Σπάρτη καὶ Λακωνία ἀπὸ τὰ Προϊστορικὰ μέχρι τὰ Νεώτερα Χρόνια», Σπάρτη 17-20 Μαρτίου 2005 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν, Eir. Poupaki, «Marble urns in Sparta Museum», στὸν τόμο Πρακτικῶν τοῦ ἐν λόγῳ συνεδρίου. Ἡ πλήρης μελέτη στὰ ἑλληνικὰ θὰ συμπεριληφθῆ στὸ Περιοδικὸ «Λακωνικαὶ Σπουδαί»).

26. Ἡ σφήνα ἔχει μήκ. 11, μέγ. πλ. 7, μέγ. πάχ. 4 ἑκ. καὶ μέγ. πλ. ἐπίπεδης ἄνω ἀπολήξεως, «κεφαλῆς», 7 ἑκ. Γιὰ παρόμοιες σφήνες βλ.: T. Koželj, Les carriers des époques greque, romaine et byzantine: techniques et organization στό: J. Clayton Fant, Ancient Marble Quarring and Trade. Papers from a colloquium held at the Annual Meeting of the Archaeological Institute of America, San Antonio Texas, December 1986, Bar International Series 453, 1988, πίν. 8, εἰκ. 1-3. R. Bédon, Les Carrières et les carriers de la Gaule Romaine, 1984, εἰκ. 27 (μὲ ὀξεῖα ὅμως ἀπόληξη τῆς σφήνας καὶ ὄχι ἐπίπεδη, ὅπως στὴν σφήνα ἀπὸ τὸ Πλατυβούνι). Βλ. ἐπίσης: Σ. Χαριτωνίδου, Ἀρχαιότητες καὶ Μνημεῖα τῶν Νήσων Αἰγαίου, Ἀρχαιολ. Δελτίον 17, 1961-62, Χρονικά, 262-263, πίν. 318β. Ἡ σφήνα ἐξετάστηκε ἀπὸ τὸν κ. Ι. Μπασιάκο, ἐρευνητὴ τοῦ Ἐργαστηρίου Ἀρχαιομετρίας τοῦ ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος», ὁ ὁποῖος διαπίστωσε ὅτι δὲν ἔχει ὑπολείμματα σκωρίας, τὰ ὁποῖα συνήθως ἀνευρίσκονται σὲ ἀρχαῖα ἀντικείμενα ἀπὸ σίδηρο, καὶ ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ ἀνήκη σὲ νεώτερους χρόνους. Τὸν εὐχαριστοῦμε θερμὰ γιὰ τὴν συνεργασία του.

27. Ὅ.π. (σημ. 13) 213. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ ἀρχαίου θεάτρου τῆς Σπάρτης βλ. G. B. Waywell – J. J. Wilkes, Excavations at the Ancient théâtre of Sparta 1995-1998- Preliminary Report, BSA 94 (1999) 437-455, ἰδιαίτ. 442 καὶ 455.

28. Christien – de la Santa, ὅ.π. (σημ. 13) 213 σημ. 26.

Ὡς τόσο, μόνο συστηματικὴ δειγματοληψία ἀπὸ τὰ λατομεῖα ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀπὸ ἀρχαῖα κτίρια τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Μεσσήνης ἀφ' ἑτέρου καὶ ἀνάλυσή τους εἶναι δυνατὸ νὰ τεκμηριώσουν τέτοιες ὑποθέσεις. Πρόκειται πάντως γιὰ ἐκτεταμένη λατόμηση ποὺ θὰ διήρκεσε πολύ. Ἐξ ἄλλου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λατομεῖο στὴ «Γυναίκα» τῶν Γοράνων καὶ στὸ Πλατυβούνι, εἶναι γνωστὰ καὶ ἄλλα ἀρχαῖα λατομεῖα λακωνικοῦ μαρμάρου καὶ σκληροῦ ἀσβεστολίθου ποὺ συχνὰ συγχέεται μὲ τὸ μάρμαρο[29], καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι ἡ Σπάρτη τὴν ἐποχὴ τῆς Ρωμαιοκρατίας θὰ ἀντλοῦσε τὸ ὑλικό της ἀπὸ αὐτὰ ἐδῶ τὰ λατομεῖα καὶ μόνο. Τὸ μάρμαρό τους πάντως πρέπει νὰ χρησιμοποιήθηκε ὄχι μόνο στὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἀλλὰ καὶ στὴ γλυπτική, ποὺ γνώρισε ἄνθηση κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ περίοδο στὴν Λακωνία. Ἰδιαίτερα ἡ λάξευση ἐπιτύμβιων μνημείων καὶ σαρκοφάγων ποὺ ἀποδίδονται πειστικὰ σὲ ντόπιο ἐργαστήριο γλυπτικῆς[30], ἀσφαλῶς θὰ ἔγινε σὲ λακωνικὸ μάρμαρο ποὺ προερχόταν πιθανὸν καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ λατομεῖα.

---

29. Οἱ M. N. Tod - A. J. B. Wace, A Catalogue of the Sparta Museum (Oxford 1906) 102, ἀναφέρονται σὲ μία δυσπρόσιτη θέση λατομήσεως, ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα στὴν Ἀναβρυτὴ καὶ στὸν Μυστρᾶ καὶ ἀπὸ ὅπου θὰ πρέπει νὰ προέρχονταν ἕνα λευκὸ λεπτόκκοκο μάρμαρο, ποὺ μοιάζει μὲ τὸ Πεντελικό. Τὴ θέση αὐτὴ δὲν ἔχουμε ἐντοπίσει ἀκόμη. Γνωστὰ εἶναι ὅμως τὰ ἀρχαῖα λατομεῖα σκληροῦ φαιοῦ ἀσβεστολίθου στὸ Οἴτυλο: Re III A (Stuttgart 1929) 1343 Sparta (F. Bölte). A. Philippson, Die griechischen Landschaften: eine Landeskunde. Der Peloponnes 2. Der Westen und Süden der Halbinsel (Frankfurt am Main 1959) 436. W. Cananagh – J. Crouwel – R. W. V. Catling – G. Shipley, The Laconian Survey vol. II, BSA Suppl. vol. 26 (London 1996) 300, θέση LL 154. Αὐτὰ τὰ λατομεῖα μελετῶνται ἐπίσης ἀπὸ τὴν ὁμάδα μας.

30. Β. Παπαευθυμίου, ὅ.π. σημ. 23. G. Koch, Σαρκοφάγοι τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς στὴν Ἀρκαδία καὶ στὴν Λακωνία, στό: O. Palagia – W. Coulson, (ἐπιμ.), ὅ.π. 246-250.

SUMMARY

G. Kokkorou, Ancient stone quarries in Taygetos

Over the last two years, a research team from the Department of Archaeology and the History of Art of the University of Athens, sponsored by the University of Athens, has been digitally recording all ancient stone quarries in Greece. New quarries have been discovered in the process. We aim to create a database of quarries, listing location with the help of GPS, type of stone quarried, period of operation and exploitation, probable uses and places of use of the extracted stone and, finally, any existing bibliography. Our team has registered 215 quarry sites, each described in detail. In this paper, two marble quarries on Mount Taygetos are discussed: "Gynaika", close to the village of Goranoi, and "Platyvouni", between the villages of Socha and Anogeia (Fig. 1, 2, 7). On account of existing ancient quarrying traces (toolmarks) on their impressive quarry fronts (Fig. 4, 8, 10-11), these quarries can be safely dated to the Roman - Early Christian period, but that of "Gynaika" was probably active from Archaic times on, providing grey marble for Archaic marble perirrhanteria, as has been already proposed and for other Archaic, Classical and Hellenistic sculptures in Laconia. On the other hand, the extensive Platyvouni quarries were probably active from the Classical period on (quarry front no. 21, Fig. 7-8). In addition to the clear quarrying traces (toolmarks) that are still visible on all the quarry fronts of the Platyvouni quarries, twenty-two (22) in total (Fig. 8, 10-11), other finds of particular interest include the fairly well-preserved – almost to its full length – ancient road (sledge path) for stone transport (Fig. 12-13), a stone vessel of the Hellenistic period (Fig.17), an unfinished protome of perhaps the 1st century A.D. (Fig. 16), as well as a number of unfinished architectural members (Fig. 14-15).

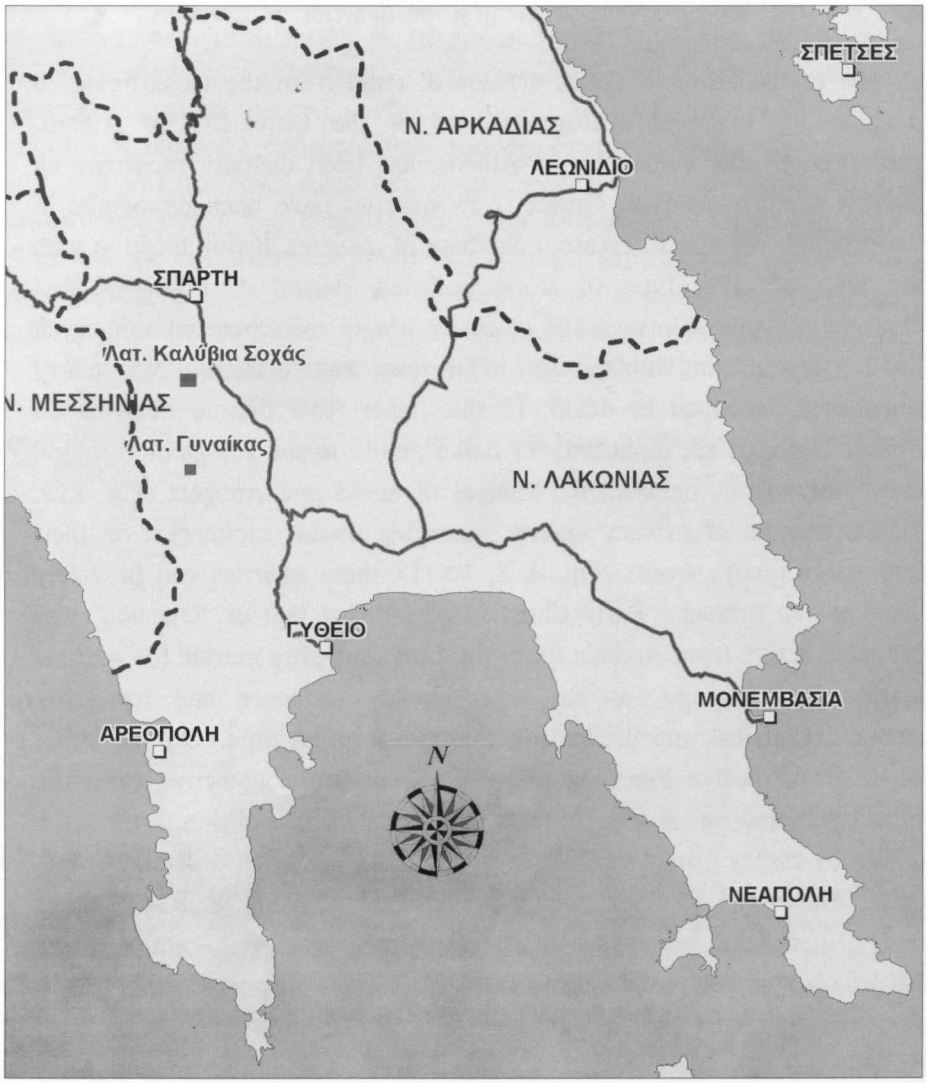

Εἰκ. 1. Χάρτης Λακωνίας μὲ τὶς θέσεις «Γυναίκα» καὶ Πλατυβούνι.

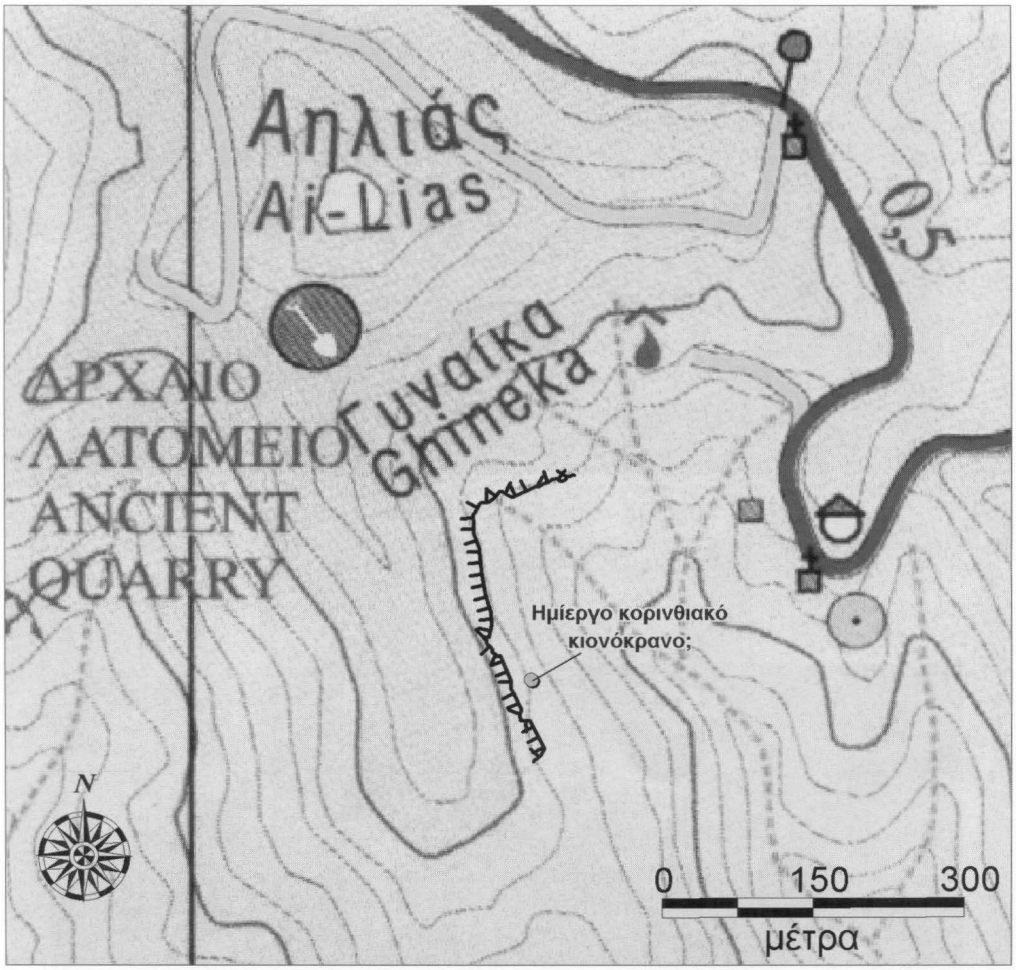

Εἰκ. 2. Χάρτης μὲ τὸ λατομεῖο τῆς «Γυναίκας».

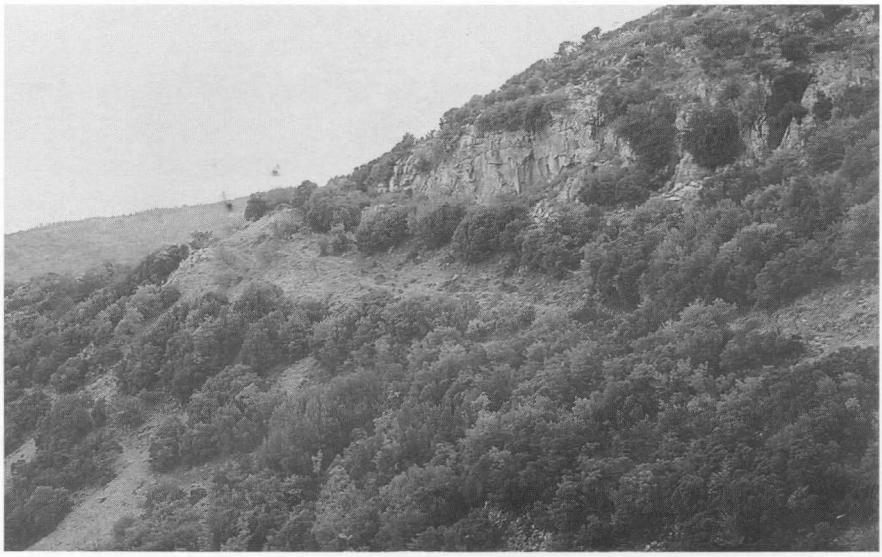

Εἰκ. 3. Μέτωπα λατομείου «Γυναίκας». Γενικὴ ἄποψη.

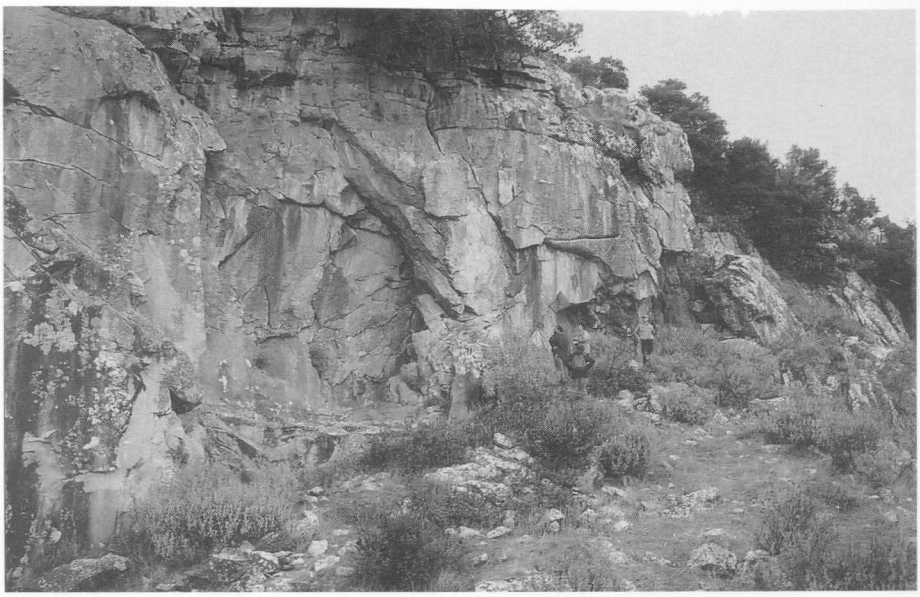

Εἰκ. 4. Κεντρικὸ μέτωπο λατομείου «Γυναίκας» μὲ κόγχη.

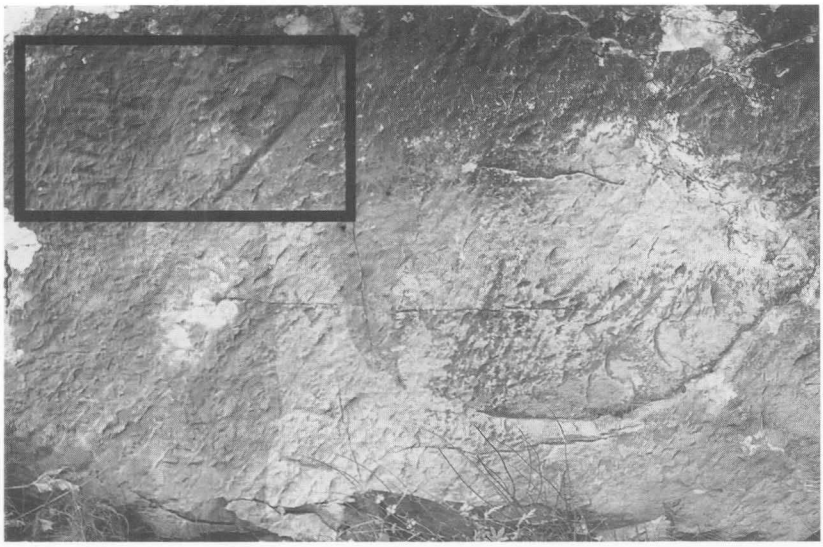

Εἰκ. 5. Ἴχνη λατομήσεως τύκου μὲ σημεῖα μετρήσεως στὸ λατομεῖο τῆς «Γυναίκας».

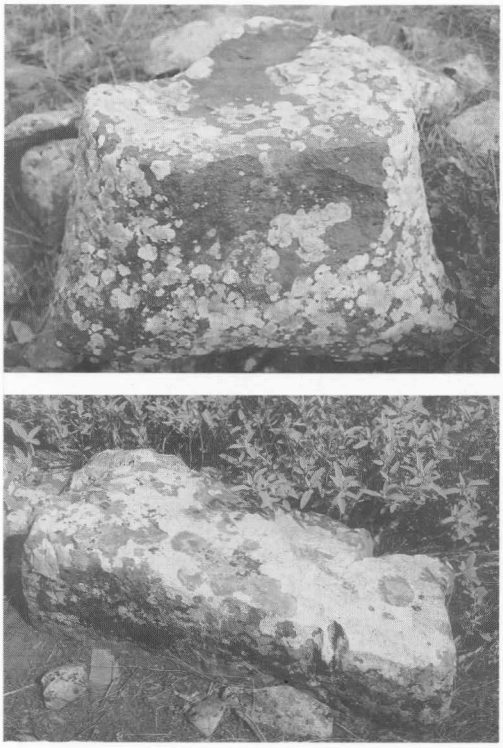

Εἰκ. 6. Ἡμίεργο ἀρχιτεκτονικὸ μέλος, πιθανὸν κιονόκρανο, καὶ ἡμίεργη λιθόπλινθος κατὰ χώραν στὸ λατομεῖο τῆς «Γυναίκας».

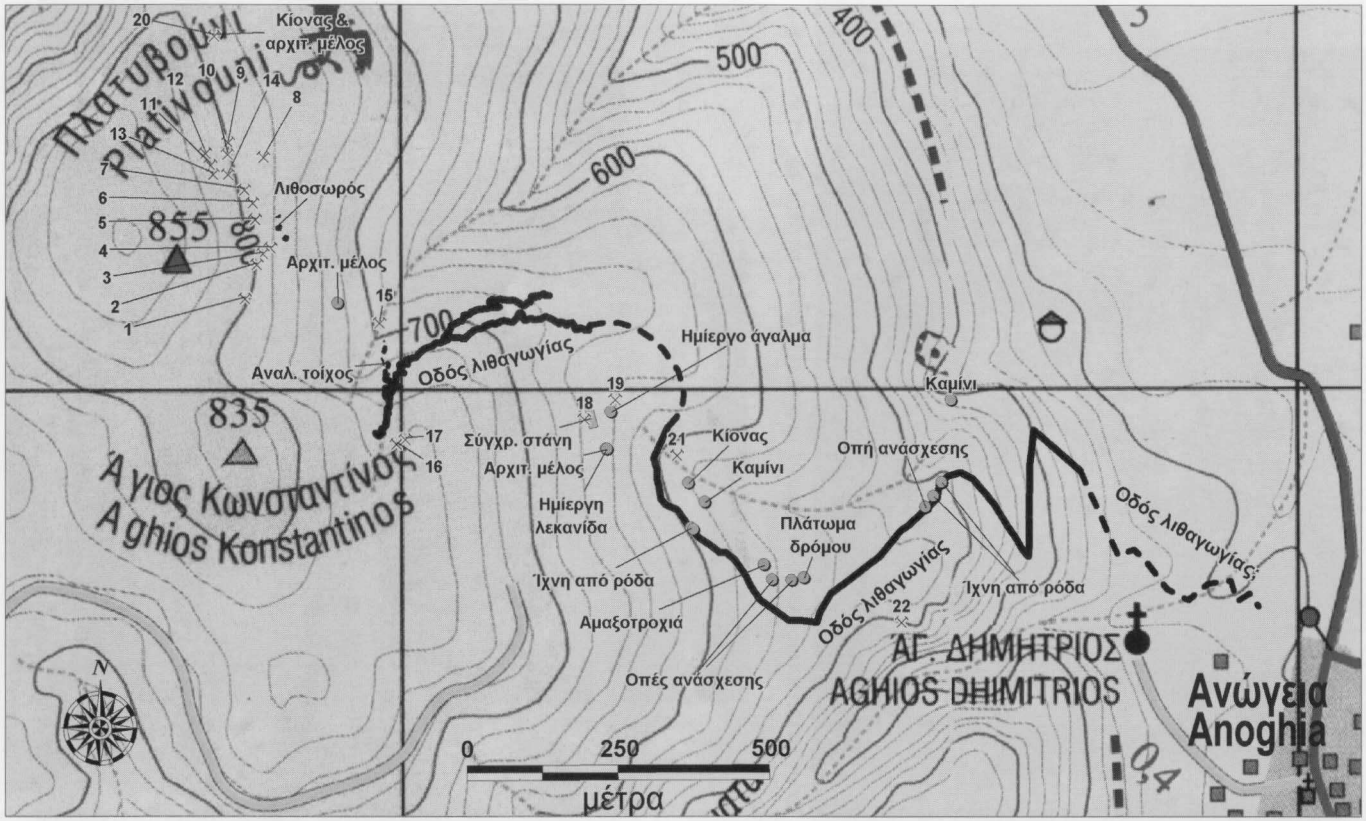

Εἰκ. 7. Χάρτης Πλατυβουνιοῦ μὲ θέσεις μετώπων λατομήσεως.

Εἰκ. 8. Μέτωπο 21 στὸ Πλατυβούνι μὲ ἴχνη ἀπὸ χρήση σφήνας.

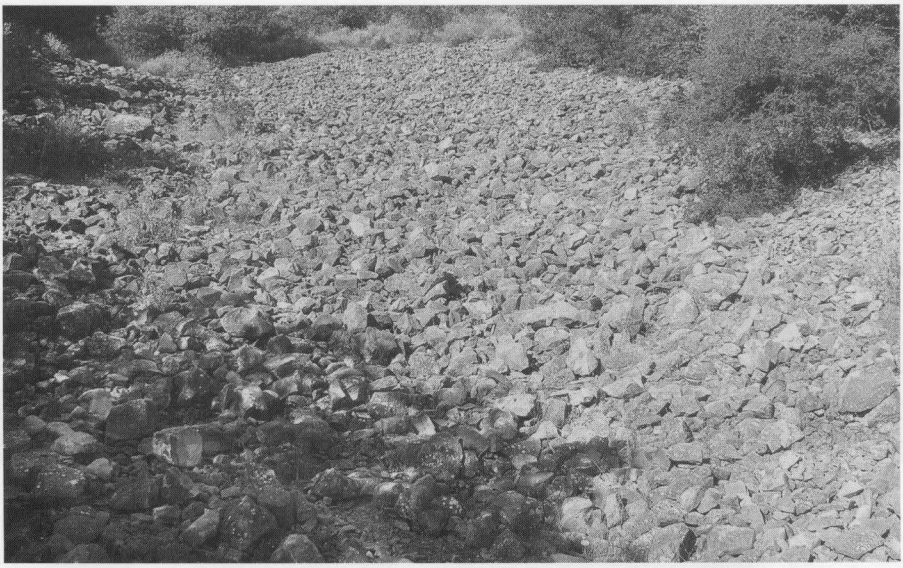

Εἰκ. 9. Σωροὶ λατύπης στὸ Πλατυβούνι.

Εἰκ. 10. Μέτωπα λατομήσεως στὸ Πλατυβούνι: 3, 4.

Εἰκ. 11. Μέτωπο ἀρ. 9 στὸ Πλατυβούνι μὲ ἴχνη τεχνικῆς pointille.

Εἰκ. 12. Γενικὴ ἄποψη ὁδοῦ λιθαγωγίας στὸ Πλατυβούνι.

Εἰκ. 13. Λεπτομέρεια ὁδοῦ λιθαγωγίας μὲ ἁρματοτροχιὲς στὸ Πλατυβούνι.

Εἰκ. 14. Ἡμίεργο γεῖσο καὶ ἀρράβδωτος κίονας στὸ μέτωπο 20 στὸ Πλατυβούνι.

Εἰκ. 15. Σπασμένος ἡμίεργος κίονας κατὰ χώραν στὸ Πλατυβούνι.

Εἰκ. 16. Ἡμίεργη προτομὴ κατὰ χώραν στὸ μέτωπο 18 στὸ Πλατυβούνι.

Εἰκ. 17. Ἡμίεργη λεκανίδα κατὰ χώραν στὸ μέτωπο 18 στὸ Πλατυβούνι.

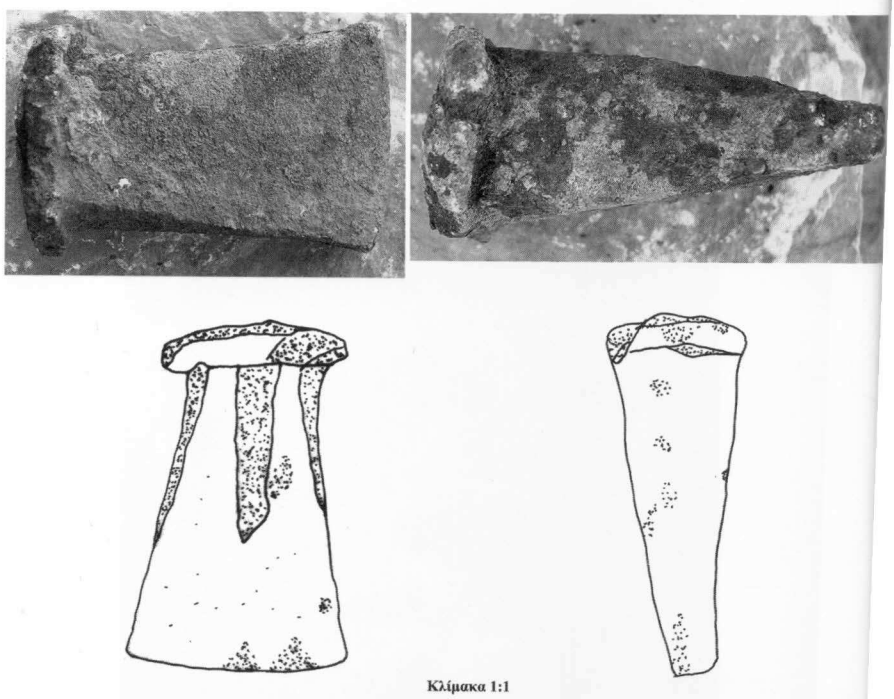

Εἰκ. 18. Σιδερένια σφήνα νεώτερων χρόνων ἀπὸ τὸ Πλατυβούνι.